
Nepohodlní filozofové

Na otázku, co je to filozofie, lze odpovědět, že se jedná o specifický soubor nauk zachycujících dějiny lidského myšlení, během kterých si lidstvo vymezovalo svůj vztah ke světu, společnosti, přírodě a vesmíru ve snaze pochopit některé nejzákladnější otázky nejen vlastního bytí, ale i existence reality, jíž bylo a zůstává obkloповáno. Filozofie jako ucelené učení nejrůznějších ideových směrů, ovlivňované zpočátku (ale i později) náboženstvím, však vzniká až ve chvíli, kdy lidstvo nastoupilo cestu k vytváření prvních civilizací.

Teprve v této fázi vývoje lidského společenství se filozofie stává samostatnou myšlenkovou soustavou, zčásti oddělenou od náboženských kultů – a někdy s nimi dokonce stojící v protikladu. Zároveň však dochází k tomu, že náboženství začne mít své vlastní filozofické atributy, které zahrnuje do svého obsahu (např. křesťanství, islám, buddhismus aj.).

Jedno je tudíž nepochybné: náboženství a filozofie spolu mohou na jedné straně buď souznít, nebo být v rozporu. Ale ať už je to jakkoli, jde o nejstarší myšlenkové soustavy lidstva, které výrazným způsobem začaly ovlivňovat duchovní i materiální civilizační vývoj, což platí dodnes.

Na filozofii lze pohlížet i jako na nauku zabývající se hledáním smyslu lidského bytí. Podle starých Řeků pojem „filosofia“ v překladu znamená „láska k moudrosti“ (z řeckého „philio“ = „miluji“ a „sophia“ = „moudrost“). Je to chuť poznávat, druh léčitelství duší či sebevýchvy k mravnímu jednání.

Z toho všeho je tedy patrné, že názory na filozofii se dodnes různí a neexistuje žádná univerzálně platná definice, která by tento obor vyčerpávajícím způsobem charakterizovala. Přesto platí, že filozofie je věda o nejobecnějších zákonitostech lidského bytí, myšlení, poznání a jednání, a její základní otázkou je vymezování a řešení vztahu myšlení a bytí, vědomí a hmoty.

Podle způsobu řešení těchto vztahů se ve filozofii vydělují její tři základní směry: idealismus, materialismus a dualismus. Filozofie zároveň zaujímá

v duchovní kultuře lidstva významné postavení jako jeden z důležitých nástrojů poznání i pochopení vývoje lidského společenství i přítomných a budoucích trendů jeho směřování, v čemž jí pomáhají další příbuzné obory jako sociologie, psychologie, etika, dějiny filozofie aj.

Při tomto teoretizování však nelze opomíjet jeden zásadní fakt: rozvoj filozofie by nebyl možný bez geniálních myslitelských osobností, které ji nejen reprezentovaly, ale zároveň posouvaly kupředu vytvářením nových filozofických koncepcí a struktur majících pro kvalitativní posun duchovního života naší civilizace často klíčový nebo zlomový význam a účinek.

Mnohé z těchto osobností přinášely nejen zcela nové pohledy na svět, ale i převratné myšlenky, jejichž naplňování se pro náš civilizační vývoj stávalo jakousi duchovní revolucí, a často tyto nové myšlenky narážely na nezáměr, nepochopení, nebo dokonce odmítání. Zároveň docházelo k jejich účelovému zkreslování nebo zneužívání falešnými interpretacemi.

Přesto se síla těchto převratných idejí a ideálů časem buď prosadila, nebo se naopak setkala se zavřením. Ale to nejdůležitější bylo vždy to, že tyto ideje a ideály v paměti lidstva nezůstaly zapomenuty, i když jejich nositelé bývali podrobováni kritikám a nejednou byli pronásledováni, či dokonce kvůli svým názorům propadli hrdlem.

Tato kniha přibližuje některé významné filozofické osobnosti dějin nejen z hlediska jejich myšlenkových koncepcí, ale i životních osudů, jež nannozce bývaly tragické. Přesto se téměř všichni, o nichž je v této knize řeč, podíleli na posouvání duchovní úrovně lidského společenství směrem k jejímu progresivnímu rozvoji, i když se tito lidé často setkávali s nepochopením a pro mocné vládnoucí elity se skrze své ideové a myšlenkové bohatství stávali nepohodlnými.

Ale tak už to ve světě chodí, že velcí duchové lidstva narážejí na odmítání, či dokonce pronásledování těmi, jimž se jejich učení a ideály stávaly zrcadlem malosti, ubohosti a průměrnosti, neboť duchovní svět filozofů byl pro ně něčím, co dokázali jen těžko přijmout, natož chápat, a někdy jej dokonce zavrhovali jako cosi společensky škodlivého a nepřijatelného.

Na druhé straně se v plejádě velkých filozofických osobností vyskytovali i ti, kdo už za svého života byli nejen oceněni, ale i oslavováni jako výjimeční géniové lidstva.

Nebylo jich však mnoho a zdá se, že zabývat se filozofií a přinášet její další obohacování bylo poměrně rizikovým posláním. Přesto se v různých

historických epochách vždy vyskytovali ti, kteří nejen že se toho odvážili, ale měli na mysli především jedno základní krédo: prosazování svobodného lidského myšlení a konání. O to více jsou velcí myslitelé dějin historickými postavami hodnými vesměs našeho obdivu, na které by se nemělo zapomínat, což byl také jeden z hlavních důvodů k napsání této knihy.

Největší z filozofů

Aristoteles (384–322 př. n. l.)

O Aristotelovi se traduje, že byl nejvzdělanějším učencem a filozofem starověku. Tvrdí se, že během svého života sepsal na 150 děl, ale většina z nich se nedochovala a dnes známe jen asi pětinu z nich. Ovšem i to stačí k tomu, abychom si udělali představu o širokém záběru jeho znalostí a o síle jeho touhy po věděni.

Aristoteles byl prvním známým polyhistorem, jehož všestrannost je dodnes udivující. Zabýval se nejen filozofií, ale i politikou, etikou, astronomií, psychologií, matematikou, zoologií, biologií, botanikou, chemií, metafyzikou a teorií poznání. A to jsou jen některé oblasti věděni, jež mu byly blízké. Vlastně neexistuje téměř žádná oblast starověkých věd, jíž se tento starořecký génius nedotkl.

V tomto ohledu byl naprosto výjimečný a na celá následující dlouhá stáletí se stal natolik váženou autoritou, že z jeho duchovního odkazu čerpaly další generace učenců a jeho idejemi i odbornými závěry se zabývaly i středověká teologie a scholastika. Proto lze bez nadsázky tvrdit, že Aristoteles ovlivnil dějiny myšlení na velice dlouhou dobu, a to včetně filozofie. Jeho intelektuální velikost byla impozantní, i když úroveň poznání měla před více než dvěma tisíciletími své hranice omezené nedokonalými technickými a technologickými prostředky, jež měli tehdejší učenci k dispozici.

Aristoteles byl učitelem a vychovatelem jednoho z nejmocnějších vládců starověkého Řecka Alexandra Makedonského (356–323 př. n. l.) a později působil v jeho službách. Dokonce se tvrdí, že pro tohoto panovníka sepsal dílo o tajných naukách a tajném vědění, v němž prý zúročil mnoho poznatků ezoterických nauk starověkého světa, především pak egyptské civilizace.

Ve své době měl totiž Aristoteles možnost studovat i spisy starověkých učenců, které se nám už nedochovaly. Mezi ně údajně patřily i tzv. knihy Thovtovy, díla polomytického staroegyptského boha moudrosti Thovta, o němž někteří soudobí badatelé tvrdí, že šlo o reálnou historickou postavu největšího učence starověkého Egypta.

Také se říká, že když Aristoteles předal Alexandrovi Makedonskému svůj spis o tajném vědění, tento panovník ho přikázal zničit, neboť poznatky v něm obsažené prý mohly přivodit zkázu veškerého lidstva. Ale o čem tento záhadný spis pojednával, to se dnes už neví, neboť i ten patří mezi ztracená Aristotelova díla. Údajně v něm byly důležité informace o dávných starověkých technologiích a zapomenutých vynálezech, ale to vše jsou jen domněnky, žádné důkazy o tom, co Aristotelovo dílo o tajném vědění skutečně obsahovalo, neexistují. Není vyloučeno, že jeho součástí mohly být i poznatky o starověké magii, ale to se pořád pohybujeme na tenkém ledě dohadů.

Jiné informace o tomto starořeckém géiovi jsou však historicky prokázané. Aristoteles pocházel z bohaté rodiny v thrácké Stageiře, kde se v roce 384 př. n. l. narodil. Jeho otec Nikomachos byl lékařem makedonského krále Filipa II. (vládl v letech 359–336 př. n. l.), otce Alexandra Makedonského. V sedmnácti letech se Aristoteles stal členem athénské Akademie, filozofické školy založené kolem roku 387 př. n. l. Platonem. Hlavními předměty tehdejšího filozofického vzdělání byly aritmetika, geometrie, astronomie, dialektika a nauka o harmonii. Nezapomínejme, že filozofii antický svět chápal jinak než dnes, kdy je samostatnou vědní disciplínou, ale tehdy to byla prostě „láska k moudrosti“ čili láska k vědě a poznání vůbec. Tak se měl možnost seznámit se základy tehdejšího antického vědění i s rozvíjením samostatného myšlení, a to především díky přednáškám a diskusím na nejrůznější témata.

Traduje se, že v době studií v Platonově Akademii působil Aristoteles dojmem bohatého hejska, který se zdobil šperky a provokativně nosil nakrátko ostříhané vlasy. Brzy však proslul jako obratný řečník, jenž dokázal nejen

lehce vstřebat získané poznatky, ale také je pomocí svého logického uvažování uměl do hloubky promýšlet. V Akademii pak působil až do Platonovy smrti v roce 347 př. n. l.

V té době byl nejvýznamnějším athénským řečníkem a politikem Demosthenes (384–322 př. n. l.), jehož osobní osudy i řečnická kariéra byly spojené s odporem Athén proti makedonskému králi Filipovi II. V roce 347 př. n. l. se v Athénách vlády zmocnila protimakedonská strana a Aristoteles Akademii opustil, neboť byl obviňován z toho, že je Filipovým agentem. Dokonce není vyloučeno ani to, že byl z Athén vyhnán a nakonec se usadil v Malé Asii v Atarneu, kde vládl král Hermias, který učence přijal s otevřenou náručí, neboť i on patřil k tajným stoupencům makedonského panovníka, za což byl v roce 341 popraven Peršany. Aristoteles pak žil ve městě Assos, kde se mohl v klidu věnovat filozofii, kterou zde i učil, a Hermias mu poskytoval veškeré prostředky k solidnímu živobytí. Aristoteles se dokonce oženil s jeho neteří Pýthií, s níž měl dvě děti: dceru Pýthii a syna Nikomacha.

V Assu zůstal asi dva roky, načež přesídlil na ostrov Lesbos do Mytilén. Poté se vrátil do rodné obce Stageira, odkud byl v roce 343 n. l. makedonským králem Filipem II. povolán k jeho dvoru v Pelle, aby se stal učitelem a vychovatelem tehdy třináctiletého kralevice Alexandra. Tam spolu strávili další tři roky a během té doby se Aristoteles budoucímu králi snažil vštípit lásku k řecké kultuře. Kralevicovým oblíbeným dílem byl Homérův epos *Ilias* a uctívaným hrdinou řecký bojovník Achilles.

Už tehdy se u mladého Alexandra projevovaly některé jeho povahové rysy jako umíněnost, svéhlavost, ctižádost a odvaha hraničící s nerozvážností. Zřejmě to s ním Aristoteles neměl vůbec lehké, ale panovaly mezi nimi přátelské vztahy a vzájemná úcta.

V té době už král Filip II. ovládl část Řecka, ale Athény s Thébami se rostoucí moci tohoto panovníka stále bránily, což v roce 338 vedlo k válce, v níž byli Athéňané s Thébany poraženi v bitvě u Chairónie v Bojótii. Následující všeřecký kongres pod hegemonií vítězného makedonského krále ustavil řeckou federaci a rozhodl se zahájit válku proti odvěkému protivníkovi Řecka perské říši.

Ale o dva roky později byl Filip II. při svatební hostině své dcery zavražděn spiklenci z řad makedonské šlechty, která nelibě nesla panovníkovo centralizační úsilí i to, že chce omezit její moc. V pozadí tohoto vražedného

komplotu stála králova manželka Olympias a údajně i samotný králevic Alexandr, který po zavražděném otci nastoupil na makedonský trůn.

Vše bylo dokonale připraveno a vlastně se jednalo o palácový převrat, při kterém Alexandr makedonské šlechtě garantoval nedotknutelnost jejich práv a zajistil si tím i její podporu v přípravách vojenského tažení do Persie. S pomocí makedonské aristokracie rychle a krutě zlikvidoval i povstání Thébanů, kteří se proti jeho vládě vzbouřili poté, co se dozvěděli o Filipově smrti. Makedonci Théby vydrancovali, srovnali se zemí a obyvatelstvo prodali do otroctví.

Athéňané byli opatrnější, i když se netajili tím, že Alexandr je příliš mladý na to, aby ho uznali králem. Když se však u města mladý makedonský panovník objevil s vojskem, Athéňané k němu vyslali posly a prosili jej o odpuštění. Nový všeřecký kongres, který Alexandr po vzoru svého otce svolal, ho poté ustanovil vrchním velitelem spojených řecko-makedonských vojsk, připravujících se k invazi do Persie.

Jakou roli hrál Aristoteles ve spiknutí proti králi Filipovi II., nevíme, ale Alexandr Makedonský byl založením autokrat a Aristoteles monarchii uznával jako přijatelnou formu státního zřízení. Nedá se tudíž předpokládat, že by mezi nimi v základních politických otázkách panovaly nějaké neshody. Tím spíše, že Alexandr stejně jako Aristoteles patřil k odpůrcům athénské otrokářské demokracie.

Ale ani toto jejich politické souznění není důkazem, že by se Aristoteles spiknutí proti králi Filipovi II. aktivně zúčastnil, pokud vůbec o jeho přípravách něco věděl. Je však známo, že později teorii státních převratů věnoval značnou pozornost a podrobně rozebíral způsoby, jak jim předejít. To by naznačovalo, že na něj královo zavraždění silně zapůsobilo, i když zřejmě stál stranou tohoto komplotu, který k moci vynesl jeho žáka a chráněnce Alexandra. Pokud o něm něco tušil, jisté je, že Filipa II. nijak předem nevaroval a ponechal událostem volný průběh, vždyť Alexandrovým nástupem k moci mohl jediné získat.

Aristotelovým úkolem u dvora krále Filipa II. navíc nebylo nic jiného než všestranná příprava mladého králevice k jeho budoucímu vladařskému poslání a fakt, že se Alexandr na trůn dostal za tak pohnutých a dramatických okolností, nemohl Aristoteles ovlivnit, neboť jeho vliv měl předem vymezené limity a politické dění stálo mimo jeho kompetence.

Každopádně po Alexandrově korunovaci Aristotelovo poslání u makedonského dvora skončilo, a tak se odebral zpět do Athén, kde v roce 335 př. n. l. založil filozofické a vědecké učiliště Lykeion. Základní formou výuky zde byly přednášky navštěvované velkým množstvím posluchačů, neboť tou dobou už byl uznávaným učencem a filozofem. Lykeion měl i bohatě vybavenou knihovnu s učebními pomůckami všeho druhu. Aristoteles se svými žáky brzy zahájil systematické výzkumy v mnoha oblastech vědění včetně dobře organizované dělby práce. Díky tomu záhy nashromáždil obrovské množství empirického materiálu.

V Athénách nebylo tajemstvím, že se Lykeion těší podpoře nového panovníka Alexandra Makedonského, který byl jeho štědrým mecenášem podobně jako část makedonské šlechty, s níž Aristoteles udržoval přátelské kontakty. A tak se stal Aristoteles v Athénách i veřejným činitelem, který mohl díky králově přízni městu pomáhat, což také dělal. To, že jeho úspěchy vyvolávaly i závist, se plně ukázalo až po Alexandrově smrti v roce 323 př. n. l., kdy se v Athénách opět začalo šířit protimakedonské hnutí a Aristoteles byl obviňován z toho, že působil jako makedonský špicl, což byl nesmysl, neboť o politiku se vždy staral pouze jako teoretik – dnes bychom řekli, že byl filozofujícím politologem. Athéňané, opět štvaní Demosthenem, jako by zapomněli na všechny učencovy dřívější zásluhy, jimiž jejich město obdařil a za které ho nakonec vyznamenali. Nyní byl pro ně jen makedonským zaprodancem, a poněvadž mu opět hrozilo vyhnanství, raději Athény sám opustil a na jaře roku 322 př. n. l. se stáhl do ústraní na ostrov Euboa, kde rodina jeho matky vlastnila statek. Poté co si v posledních měsících života naříkal na nevděk Athéňanů, tu v naprosté izolaci a v odloučenosti od veškerého dění téhož roku zemřel.

Jeho rival Demosthenes dopadl ještě hůře. Po porážce protimakedonského odboje v bitvě u Krannonu (322 př. n. l.) byl obviněn z podněcování vzpoury a odsouzen k trestu smrti. Podařilo se mu sice uprchnout na ostrov Kalauria, ale když byl dopaden, sám skoncoval požitím jedu se životem.

Aristotelovo dílo a vědecký i duchovní odkaz, který po sobě zanechal, se staly inspirací a pramenem poznání pro mnoho dalších generací učenců. Ve svých spisech vždy zdůrazňoval především význam smyslového poznání. Jádrem jeho filozofie však byla nauka o jsoucnu. Byl přesvědčený, že vesmír a jeho struktura jsou věčné a planety se pohybují po stálých a neviditelných sférách. Přírodu vnímal jako proces, kde vše probíhá s předem daným

záměrem a cílem a nic není náhodné. Dynamickou silou v každém živočichovi je jeho duše, ale jedině člověk má cosi navíc – rozum.

Aristoteles byl také průkopníkem ve studiu stavby živočišného těla a při biologických výzkumech přednostně používal srovnávací metodu. Mýlil se však v tom, že za centrum duševního života považoval srdce, a nikoli mozek, v němž spatřoval jen žlázu s termoregulační schopností.

Člověka pojímal jako bytost, která je nejbližší božství, neboť jako jediný živý tvor disponuje rozumem. Byl přesvědčeným empirikem a realistou v protikladu s Platonovým metafyzickým idealismem. Smyslové poznání s činným rozumem bylo pro Aristotela jedinou cestou k vědeckému poznání.

V politické teorii prosazoval tezi, že základem státu je rodina a oporou každého státního zřízení má být především střední vrstva svobodných občanů vytvářejících materiální hodnoty. Zároveň zdůrazňoval, že politika má sloužit obecnému blahu, ale zájmy státu povyšoval nad zájmy jednotlivce, což plyne i z jeho následujících výroků, v nichž zdůrazňoval: „I když nejvyšší dobro zůstává totožné pro jednotlivce i celý stát, přece se projevuje jako mocnější a důstojnější, vybojujeme-li totéž dobro pro stát a zachováme-li ho. Je sice záslužné docílit tohoto dobra i pro jednotlivce, ale je krásnější a více božské vybojovat ho pro lid a pro celé státy. Praktické vědění o to usiluje, a proto patří do určité míry k politice... Společenství lidí vytváří rodinu a stát. Vztah je tu takový, že stát je svou podstatou prvotnější než rodina a každý z nás jednotlivě.“

Ve svém spise *Politika* (latinsky *Politica*) se zabýval nejen teorií státu, ale též některými ústavami. Podle dochovaných informací shromáždil materiál k více než 150 ústavám starověkých států, z nichž se však dochovalo pouze pojednání o Athénské ústavě. V něm hlásal, že politikou se mají zabývat jen ti nejlepší jedinci, což u něj zároveň znamenalo ti nejvzdělanější. Byl stoupcem pozitivního, mravně vyspělého elitářství, když prohlašoval: „Těm nejlepším by se dělo bezpráví, kdyby byli postaveni naroveň ostatních, kteří jim nejsou rovni ve ctnosti a politické schopnosti. Výtečný člověk je jako bůh mezi lidmi.“

Aristoteles měl určitě na mysli Alexandra Makedonského, o němž byl přesvědčený, že má vládnout jako bůh, zatímco jemu nesmí vládnout nikdo, dokonce ani zákon.

„Pro něj neplatí žádný zákon, protože je sám sobě zákonem. Je snad možné ho vyvrhnout ze státu, ale není možné mu vládnout, stejně tak jako

není možné vládnout Diovi. Nezbyvá nic jiného, jak je od přirozenosti údělem všech, než takového muže poslouchat ochotně, takže takoví mužové jsou o sobě a pro sebe králi státu.“

Z těchto slov je zcela zřejmé, že Aristoteles byl příznivcem monarchie a státního centralismu, neboť řecká demokracie už byla tou dobou v úpadku a neměla pro něj žádnou valnou hodnotu. Ale to neznamená, že zavrhoval občanskou pospolitost, která má o svých věcech i zákonech rozhodovat hlasováním. Alexandr Makedonský však pro něj byl osobností stojící nad občanskou pospolitostí jako vladař, jehož vůle měla být tím nejvyšším zákonem.

Aristoteles se také zabýval psychologií, respektive naukou o duši. Jeho pojetí lidské duše však bylo zvláštní: na jedné straně zastával názor, že je o duši třeba uvažovat jako o substanci oddělitelné od těla, na druhé straně to ale popíral, neboť duše se podle jeho názoru v citech projevuje jako neodlučitelná a totožná s tělem.

V jeho představách měla duše fyzikální povahu, a tudíž i psychika pro něj byla pouhou fyziologií, tedy projevem těla – až na jednu výjimku, kterou u něho bylo myšlení. To považoval za nejvyšší schopnost lidské duše (psychiky) a zastával názor, že myšlení (tedy informace) může existovat mimo tělo. Myšlení jako nejvyšší projev duše tedy podle Aristotela mělo schopnost posmrtné existence, neboť podle něj nebylo nijak spojené s tělem a jako božský atribut přicházelo do těla zvenčí.

Aristoteles byl rovněž tvůrcem základů formální (pojmové) logiky, kterou dovedl k přehlednému systému ve své práci *První analytiky* (*Analytika protera*), kde stanovil základní úsudkové formy a poučky, například tu, která říká: „Vypovídá-li A o každém B a B o každém C, musí A vypovídat o každém C.“ Lze uvést i další příklad: „Pokud některá A jsou B, pak některá B jsou A.“

To je jen několik příkladů širokého záběru Aristotelových myšlenek, vědomostí a výzkumů. Ale tím nejpodstatnějším byla jím prosazovaná idea, že abstraktní argumenty musejí být podřízeny evidenci shromážděných faktů a každá teorie musí být posuzována na základě pozorování a experimentální činnosti. Věda podle něj byla empirickou činností, opakováním experimentů a pozorování – jen tak bylo možné dobrat se vědecké pravdy. Obecně to platí i dnes, stejně tak jako Aristotelova zásada, že učení je důležitou složkou vědy a jejího výzkumu.

Tento geniální antický filozof a učenec nebyl ve své době doceněn a nakonec ho nevděční Athéňané vyvrhli do naprosté izolace a duševního strádání, což podlomilo jeho zdraví. Tak už to někdy bývá, že velcí duchové lidstva, přespříliš vyčnívající nad ostatní, se nakonec stanou obětí lidské průměrnosti, závidivosti a zášti. Ale jejich duchovní odkaz, jejich dílo a myšlenky, jimiž přesáhli svou dobu, je nakonec stejně učinily nezapomenutelnými a tím i nesmrtelnými.